

بررسی چند سند تاریخی (۲)

از: حسین زرینی

در بخش اول این مبحث (فرهنگان ۱۰) بیان شد در دوره‌ی قاجار خانواده‌ی سلطنتی و درباریان درجه‌ی اول، به ازای تقدیم وجوه هنگفتی به شخص شاه، به عنوان پیشکش! حکومت ولایات و شهرهای ایران را در اختیار می‌گرفتند. پس از آن، همین افراد طی سلسله مراتبی حکومت تحت قلمرو خود را به افراد دیگری واگذار می‌نمودند و به ازای آن چندین برابر مبلغ هزینه‌شده را دریافت می‌کردند! در نتیجه این توده‌های محروم مردم بودند که در این داد و ستدها مغبون می‌شدند و کمرشان زیر فشار حاکم‌های دست‌نشانده خم می‌شد و به خاک سیاه می‌نشستند.

در تأیید مطلب یاد شده در این شماره از فرهنگان، نخست چند سند مربوط به زمان ناصرالدین شاه قاجار را می‌آوریم که یکی در مورد نحوه‌ی واگذاری حکومت ولایات ایران از جمله نهاوند به افراد مختلف و دومی عزل بدیع الملک میرزا از حکومت نهاوند به سبب نارضایتی مردم است و سومی به ماجرای دریافت مالیات از مردم نهاوند مربوط می‌شود. آن‌گاه به عنوان مقدمه‌ای برای مبحث بررسی اسناد تاریخی در شماره‌ی

آینده‌ی فرهنگان، سند چهارم آورده می‌شود که از غارت‌شدن نهایند حکایت می‌کند. سندی کوتاه اما گویا از غارت روستای کلندر توسط مهاجمان و اشرار. اسناد این شماره از فصل‌نامه‌ی فرهنگان همگی در سازمان اسناد ملی ایران موجود است و خوشبختانه تصویر آن‌ها نیز ذیل مطالب آمده است.

در اولین سند که در مورد واگذاری حکومت کرمانشاهان به عمادالدوله امامقلی میرزا^۱ است و به نوشته‌ی سازمان اسناد ملی ایران در سال ۱۲۸۲ هجری قمری نگاشته شده است، نحوه‌ی واگذاری و در واقع فروش حکومت ولایات و شهرهای ایران به خوبی مشخص شده است.

در این سند صدراعظم یا یکی از نزدیکان شاه در مورد واگذاری حکومت کرمانشاهان به عمادالدوله و جداسازی حکومت لرستان و نهایند از آن‌جا، پیشنهادهایی را مطرح می‌کند که دلیل روشنی بر صدق ادعاهای پیشین ماست.

وی در این سند ابتدا از ده‌هزار تومان پیشکش عمادالدوله به شاه، سپس از پنج هزار تومان اضافه بر مالیات سالیانه و بعد واگذاری جداگانه حکومت لرستان و نهایند به افراد دیگر و گرفتن پیشکش‌های جداگانه سخن گفته است.

در این سند که به خوبی از شاه تصویر بازرگانی طماع را به ذهن متبادر می‌کند که بیش‌تر در پی کسب سود خویش است تا آسایش مردم، می‌توان گفت تنها دو جا به مردم توجه داشته است: یکی این که عمادالدوله کرمانشاه را انتظام می‌بخشد، دیگر این که کفایت و قابلیت و کاردانی او مشهود است. حال آن که اگر به تاریخ ایران عصر قاجار

۱- این شخص که در شماره‌ی ده فرهنگان معرفی شده، چندین بار حکومت کرمانشاهان، لرستان و

نهایند را به عهده داشته است، ر.ک: به مأخذ پیشین، ص ۱۳۲

مراجعه کنیم از بی سامانی ولایت‌ها و کل کشور نکته‌ها خواهیم یافت و دیگر این که بی شک در آن عصر کفایت و قابلیت و کاردانی را تنها در جمع آوری مالیات بیش تر و پیشکش های ارزنده تری که به شاه می داده‌اند، تعریف می کرده‌اند و نه ایجاد آسایش و رفاه عمومی برای مردم .

متن سند از این قرار است:

عمادالدوله هم طالب خدمت دیوانخانه ست ، قبل از [...] این نوشته بود، ده هزار تومان پیشکش می دهد به شرط داشتن کرمانشاهان ، تعهد انتظام آن جا را هم می کند. بعد از این هم سالی پنج هزار تومان اضافه بر مالیات کرمانشاهان قبول می کند. کفایت و قابلیت و کاردانی او بر رأی مبارک مشهود است و حاجت به عرض این غلام ندارد . در این اگر رأی [...] همایون علاقه می کرد، سه طرفه می توان منفعت برد و کار هم بر وفق قاعده باشد. یکی ده هزار تومان پیشکش حالیه ی خودش ، یکی پنج هزار تومان علاوه مالیات دایمی کرمانشاهان. یکی این که لرستان را یا ضمیمه ی عربستان بفرمایند یا به حاکم دیگر مرحمت فرمایند. پیشکش معقولی می توان گرفت. نهند هم به هر کس مرحمت شود ، می توان پیشکش گرفت . این منافع را دارد. امر امر همایون است.

سازمان اسناد ملی ایران
فرم مشخصات سند

شماره ردیف ۵۳۰۰۵۳۰۰	تعداد برگ ۱	محل در آرشیو ۳۶۶ مب ۴۱ الف را
---------------------	-------------	-------------------------------

و داد و ده ام طالب حضرت دوزخیزت بدین
 زشته برد ده هزاران بگشیرید هر شرط و هر کسی که
 قده اعظم بگذردیم میند بجز زنده سال بگذردان
 ازینان قهر بکنید کزیت و قابلیت که در دنیا بود
 مبارک بود و رحمت بفرز استغفار زود از
 لکه در از زنده در اول مدینه که کویست طرف غیر
 و که در هم بودن قلمه بگشیرید که ده همدان بگشیرید
 که بگذردان عدالت و هر که از آن بگذردان
 بنیمه خون ندرین با کلمه کبریاست زنده بگشیرید
 هر آن گرفت خاندیم هر کس گرفت خودمان
 بگشیرید گرفت این خالق زود از در امر هر که

سند دوم باز مربوط به زمان حکومت عمادالدوله بر منطقه است و به نوشته‌ی سازمان اسناد ملی ایران متعلق به سال ۱۲۸۱ هجری قمری است. در این سند از عزل بدیع الملک میرزا به علت نارضایتی مردم نهاوند از حکومت وی صحبت شده است. بدیع الملک میرزا که از جانب عمادالدوله بر نهاوند حاکم شده است، با توجه به سلسله مراتبی که به آن‌ها اشاره شد، احتمالاً برای جمع‌آوری مالیات‌ها و وجوهی که خود و اربابانش پرداخته بودند فشار مضاعفی بر مردم آورده که به اعتراض مردم منجر شده و شاه دستور عزل او را داده است.

هرچند تمام مطالب این سند مربوط به تاریخ نهاوند نیست، اما به دلیل این که در آن از عزل یکی از حکام نهاوند به سبب نارضایتی مردم صحبت شده است، آن را در این جا آورده‌ایم به این منظور که تاریخ نهاوند در عصر قاجار مورد بررسی قرار گیرد. در این سند ابتدا از عریضه‌ی قمی‌ها صحبت شده است. پس از آن در مورد نهاوند آمده است که:

«... در باب عرض نهاوندی‌ها [شاه] پارسال مقرر فرمودند که عمادالدوله بدیع الملک میرزا را در نهاوند در این سال نو نگذارد و او هم عرض کرد که سال نو تغییر می‌دهم...» در دنباله‌ی سند راجع به سایر افراد و امور مملکتی در دیگر نقاط ایران مطالبی مطرح شده است.

سازمان اسناد ملی ایران
فرم مشخصات سند

شماره ردیف ۵۲۷۰۰۰۹۵	تعداد برگ ۱	محل در آرشیو ۱۹۹ سپتامبر
---------------------	-------------	--------------------------

تقدیر که در این اثر گویا
شکوه طایفه است

قدرت فوق العاده را در این اثر
 خفا و کرمه را که تقدیم بر ما کرده
 پرده بعد از این خانی را چشم را خیره
 از اینها فیه مرفق خاک را ببارک می رسد در یک
 خداوند نه با بر سر سوز و گند که عالم بودیم
 نیز در دو خداوند در این عالم که در این
 گوید از تقدیر تمام حاجت را در این عالم
 و تقدیر خود را در این عالم یاد و خوب
 برف حضور ببارک بر این در این
 از این عالم که در این عالم
 در این عالم که در این عالم
 در این عالم که در این عالم
 در این عالم که در این عالم

سومین سند نیز متعلق به زمان حکومت عمادالدوله بر نهاوند است. اما متأسفانه تاریخ دقیق سند و نام کاتب آن مشخص نیست. در این سند، از گرفتن دوهزار تومان بابت مالیات نهاوند از عمادالدوله و صدور قبض خزانه از بابت مالیات نهاوند لرستان صحبت شده است.

نکته‌ی قابل تأمل در این سند این است که نهاوند را متعلق به لرستان دانسته، شاید به دلیل این که این دو منطقه با هم اشتراک و نزدیکی فرهنگی، زبانی و محلی داشته‌اند. رقم دوهزار تومان مالیات نهاوند نیز از جهاتی شایان توجه است. چه در سند اخیرالذکر که تقریباً هم‌زمان با همین سند نگاشته شده است، در بحث از مالیات‌ها و پیشکش‌های کرمانشاهان، که حوزه‌ی جغرافیایی بسیار بزرگ‌تری نسبت به نهاوند دارد، صحبت از ارقامی چون ده‌هزار تومان پیشکش و پنج هزار تومان اضافه مالیات است. در مقایسه‌ی نهاوند با کرمانشاه و ارقام اعلام شده، به نظر می‌رسد دو هزار تومان مالیات نهاوند رقم کمی نباشد و این خود جدا از ظلمی که بر مردم می‌رفته است، از رونق اقتصادی نهاوند در آن دوران حکایت می‌کند. در این سند آمده است:

خداوند جان ناقابل چاکر خانه‌زاد را قربان خاک آستان معدلت بنیان مبارکت فرماید. دستخط مبارک جهان مطاع به سرافرازی چاکر خانه‌زاد شرف صدور یافت. زیارت نموده، به موجب حکم همایون اطاعت نموده، دوهزار تومان عمادالدوله را تحویل گرفته، قبض خزانه از بابت مالیات نهاوند لرستان صادر، تنخواه را هم نقد به جهت مساعدت فراشخانه‌ی مبارک نگاه داشت. اگرچه خانه‌زاد تدارک این تنخواه را نموده با تمیم ماه، اخذ از بابت مساعده کارسازی نماید. حال این تنخواه را از بابت مساعده کارسازی نموده، تنخواهی را که خانه‌زاد سرانجام نموده به سایر مصارف می‌رساند و این خانه‌زاد هم به جهت ناخوشی خانه‌زاد واقعی دوست محمدخان این سه روزه از زیارت خاک بوسی آستان مبارک محروم ماند، تا آن که امروز از برکت وجود مبارک حضرت سیدالشهداء علیه‌السلام و توجه آستان مبارک احوال او رو به بهبودی گذاشت و این خانه‌زاد بی‌مقدار اندک آسوده شده اموالی به جهت انجام خدمات دیوانی به هم رسانید. خداوند جان ناقابل چاکر خانه‌زاد را قربان خاک آستان معدلت بنیان مبارکت فرماید.

سازمان اسناد ملی ایران
نرم مشخصات سند

شماره ردیف ۶۹۵۰۰۵۱۷۱	تعداد برگ ۱	محل در آرشیو ۸۹۵ مب ۱۲ الف ر ۱
------------------------	---------------	----------------------------------

خداوند بی‌پایان، قاهر بر این عالم و مملو از انوار کائنات و صاحب کرمات و معجزات و صاحب کرامت و کبریا
استخوان مبارک

بدر او از این کائنات شکر و حمد و در وقت نیازت همه بجز کلمه یا همزه و حروف
عجمه و در سوره کورن قریش خوانده ایست و ایات نماند در زمان مکه و تنویر
بجهت سعاد و دانشنامه مبارک نگاه داشت اگر چه کائنات که در این نوازه ما غیب
و نقد ایست مسامحه کار سازی نماند برای تو ایها انبیاست مسامحه کار سازی
تو ایها ابراهیم ترا و سر انبیا محمد با بر سران و این کائنات که در کتب
فاخره او در خدمت محمد فان این سر روز و از اوقات فکر و سران مبارک تو
مانده اند امروز از برکت و جود مبارک حضرت سیدانهدا علیه السلام در توبه
مبارک احوال او رو به بهبودی گشته است و این فخر و همه را از
آسوده شده و او را گفته ایم فدای تو و دوازده اسم رسالت فدای تو
جان قاهر بر این کائنات و مملو از انوار کائنات و صاحب کرمات و معجزات و صاحب کرامت و کبریا

در سازمان اسناد ملی ایران تعداد قابل توجهی سند راجع به غارت شدن نهاوند و روستاهای آن توسط مهاجمین و اشرار وجود دارد. چنین فجایعی به هر صورت اثرات مخرب فرهنگی و اقتصادی داشته و بخشی از واقعیت‌های تلخ جامعه‌ی ما بوده است و خاطره‌ی آن هنوز از ذهن بسیاری از معمرین نهاوند پاک نشده است. امیدواریم این مطلعان که خود شاهدان زنده‌ی این اتفاقات ناگوار بوده‌اند، مشروح خاطرات خود را ثبت و ضبط کنند، تا نسل‌های آینده از این منابع غنی اطلاعاتی بی‌بهره و محروم نگردند.

با ذکر این مقدمه به سراغ چهارمین سند از مجموعه اسناد این شماره‌ی فرهنگیان می‌رویم که مربوط به غارت روستای کلندر^۱ است. این سند در واقع مقدمه‌ای بر مجموعه‌ی اسنادی خواهد بود که در بخش‌های بعدی مقاله خواهد آمد.

سند یادشده که تاریخ ۱۶ ربیع‌الاول ۱۲۹۳ را دارد، توسط حاجی امان «مالک روستای کلندر» خطاب به «قله‌ی عالم و عالمیان» (ناصرالدین شاه) نگاشته شده است و در آن از غارت شدن روستا و اموال او و رعیتش توسط آزادخان لرستانی شکایت کرده و قید شده است، چون حکومت نهاوند نتوانسته اموال به غارت رفته را باز پس گیرد،

۱- در کتابچه «جغرافیای ولایت نهاوند و خزل» که در سال ۱۲۹۸ (پنج سال بعد از تاریخ این سند) به دستور شاهزاده عزالدوله تحریر شده در شرح روستای کلندر آمده است: «کلندر قشلاقی است در طرف شرقی نهاوند. در دره‌ای واقع شده است. چشمه‌آبی دارد. جای ۳ زوج عوامل است. قریب بیست نفر جمعیت دارد... متأسفانه امروزه کلندر مخروبه و خالی از سکنه است. (ر.ک: کتابچه‌ی جغرافیای ولایت نهاوند و خزل، ویراسته‌ی گودرز جلالوند، فرهنگیان، سال اول، شماره‌ی دوم،

این سند علاوه بر این که قسمتی از حیات اجتماعی گذشته‌ی مردم شهرستان نهاوند را روشن ساخته است، به دلیل این که حاوی فرمان شخص شاه، آن‌هم با خط خود اوست و در حاشیه‌ی سند آمده، حائز اهمیت است. در این دستور که متأسفانه کاملاً خوانا نیست، شاه به علاءالدوله دستور داده است تا با حاکم لرستان در رفع این مسئله بکوشند. علاوه بر فرمان شاه شخص دیگری از نزدیکان او نیز بر اجرای حکم شاه و برگرداندن دستخط او، بعد از زیارت آن توسط علاءالدوله، تأکید کرده است. متن سند به قرار زیر است:

عرض حاجی امان به خاک پای قبله‌ی عالم و عالمیان

کلندر ملکی دعاگوست در نهاوند. آزادخان لرستانی با جمعیتی آمده غارت کرده، از گاو و گوسفند و اسباب خانه، آن‌چه افتضاح بود سرزن‌های رعیت آوردند. به حکومت نهاوند اظهار شد. هر چه سعی کرد مال را ندادند. مقرر فرمایید علاءالدوله مأموری روانه کند. نظمی به این جمعیت بدهد و مال رعایا و جان‌نثار را گرفته پس بدهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

